

ГЕОПОЛІТИЧНИЙ ВИБІР БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

ТОДОРОВ І.Я.,
доктор історичних наук,
професор,
Донецький національний
університет

У статті зроблено огляд безпекових проблем сучасності в контексті геополітичного вибору України. Виявлені основні виклики сучасній міжнародній безпеці, показано пошук адекватних відповідей України на безпекові вимоги сучасності у вимірі співробітництва із Європейським Союзом та Організацією Північноатлантичного договору.

Ключові слова: глобальна безпека, глобалізація внутрішніх загроз держави, безпекова політика ЄС, національна безпека України, євроатлантичне співробітництво України.

Сучасна глобальна безпека може розглядатися як комплекс міжнародних умов співіснування домовленостей та інституціональних структур, за яких кожній державі – члену світової спільноти забезпечується можливість вільно обирати і здійснювати свою стратегію розвитку відповідно до принципів глобалізації. До системи забезпечення глобальної безпеки можна віднести транснаціональні органи, організації, посадових осіб та окремих громадян, об'єднаних цілями і завданнями щодо захисту та просування глобальних інтересів, які взаємодіють один з одним і здійснюють відповідну діяльність у межах національного законодавства країни і міжнародного права.

Ситуація у світі сьогодні складається під впливом винятково складного і динамічного процесу, в основі якого лежать глобалізація світової економіки і зв'язаний з нею перегляд усієї системи міжнародних відносин. У Стратегії національної безпеки США 1999 року Б. Клінтон відзначив, що «глобалізація принесла додаткові ризики, зв'язані зі зброєю масо-

вого знищення, тероризмом, наркотрафіком та іншим проявом організованої злочинності, що перейшли державні кордони. Інші проблеми, що зародилися на інших континентах: виснаження ресурсів, швидкий ріст населення, погіршення стану навколишнього середовища, нові інфекційні захворювання, корупція, нелегальна імміграція – мають усе зростаюче значення для безпеки США» [1]. Згідно з Європейською стратегією безпеки «Безпечна Європа у світі, що може бути кращим», представленою Хав'єром Соланою й ухваленою Європейською комісією в грудні 2003 року, європейська безпека зазнає – прямо чи посередньо – глобальних викликів, таких як хвороби, бідність, вичерпання природних ресурсів і енергетична залежність, і вона зіткнулася з такими основними загрозами, як тероризм, розповсюдження ЗМЗ, регіональні конфлікти, фіаско держав та організована злочинність [2].

Останнім часом помітна тенденція до глобалізації навіть внутрішніх загроз держави. Іншими словами, можна вибудувати ієрархію загроз для світового устрою, регіонального, субрегіонального, локального і т.д. Це стосується таких загроз і викликів для безпеки, як тероризм і організована злочинність, екологічні загрози і ядерна безпека, етнічні й релігійні конфлікти, неконтрольовані міграції та тоталітарні секти. Проте в умовах взаємозалежного світу будь-які, навіть локальні, загрози можуть мати непередбачені й несподівані наслідки для міжнародної спільноти. Тому запобігання локальним загрозам, точніше, запобігання їхньому неконтрольованому розвитку стає життєвою необхідністю. Можна вказати також на такі чотири тенденції розвитку сучасних загроз безпеці: розширення кола суб'єктів, носіїв загроз; розширення діапазону загроз безпеці; «відтериторіювання» загроз безпеці (зменшення прив'язаності загроз безпеці до певної території); стимулювання міжнародних конфліктів у якісно нових рисах.

В умовах притаманних процесам децентралізації суспільного життя, розширення діяльності суспільних груп, що займаються транскордонною діяльністю, настає виразне розширення кола суб'єктів, дії котрих можуть бути загрозами безпеці держав. Таку можливість чітко підтвердили терористичні атаки 11 вересня 2001 року, зорганізовані неурядовим суб'єктом. Інтенсивний розвиток особливо парамілітарних структур, що репрезентують етнічні групи, терористичні організації, релігійні структури, може призвести до втрати державами політичного контролю над зброєю, що походить з різних частин світу. Ця проблема тим більш важ-

лива, що в умовах процесів глобалізації технології виробництва зброї є щораз доступніші. Процеси глобалізації несуть із собою загрози національній/міжнародній безпеці держав у таких галузях, як комунікації, транспорт, обмін інформації, обіг капіталу тощо. Паралельно з розширенням діапазону загроз національній/міжнародній безпеці держав процеси глобалізації є причиною нової, до недавнього невідомої, якості загроз.

Поява нових загроз і викликів змусила уряди багатьох країн переглянути традиційні підходи до вирішення проблем безпеки. По-перше, деякі з цих викликів належать до розряду «ненавмисних». Наприклад, неконтрольовану міграцію або демографічні диспропорції важко віднести до навмисних загроз. Прояв таких викликів став можливим тільки в «глобальному суспільстві». По-друге, навмисні і ненавмисні виклики тісно взаємозалежні. Наприклад, проблему організованої злочинності дуже важко відокремити від проблеми відмивання грошей і корупції. Більше того, самі загрози та виклики часто взаємопов'язані та взаємозалежні. Глобалізація змушує держави змінити не тільки свої підходи до визначення суті нових загроз і викликів, а й розробити нові інструменти їхньої нейтралізації [3].

Зміна міжнародних і внутрішніх умов життя українського суспільства супроводжується переосмисленням багатьох стереотипів, цінностей і цілей держави. Важливим є вибраний Україною курс на європейську інтеграцію. Зближення України із західними демократіями, реалізація стратегії щодо інтеграції до ЄС вимагають удосконалення підходів до демократичних процесів як у середині держави, так і на міжнародному рівні. Це передбачає не тільки адаптацію національного законодавства до права ЄС, а й розроблення програм і проектів зі створення оптимального середовища адаптації до європейського простору. Методологічні підходи до процесу усвідомлення проблеми сприяють створенню науково - обґрунтованої системи дослідження політики національної безпеки України в контексті виявлення та нейтралізації загроз її національним інтересам. Очевидно, що за умови швидкої глобалізації міжнародних відносин Україна має впевнено й чітко відстоювати свої національні інтереси, вживати заходів щодо забезпечення національної безпеки. Адже наслідком для держави, не спроможної відповісти адекватним чином на виклики та загрози, пов'язані з глобалізацією, може стати її неминуче послаблення та деградація. Водночас об'єктивне визначення загроз передбачає чітке усвідомлення параметрів, поза

межами яких певне явище втрачає можливості саморегуляції й потребує зовнішнього втручання для збереження стабільності соціальної системи, а також певних умов, що перетворюють фактори на реальну чи потенційну загрозу. Наявність досить серйозних економічних, політичних, релігійних, етнічних та інших проблем є фактором не тільки виникнення, а й розвитку та реалізації загроз. Характер проблемних протиріч регіону, в якому перебуває Україна, визначає можливі загрози національній безпеці України, які напряду чи опосередковано пов'язані з застосуванням воєнної сили.

Загрози невоєнного характеру – загрози загального характеру, які виникають унаслідок діяльності терористичних та організованих злочинних угруповань, неадекватної реакції на ці явища держав регіону, що загрожує національним інтересам України. З огляду на наявність в Україні нестабільних територій, низький рівень життя населення, наближеність до розвинених європейських країн спричиняє можливість виникнення таких загроз. Стихійні лиха, масштабні екологічні катастрофи є найбільш можливими й водночас, менш прогнозованими для України. Вони можуть виникати внаслідок стихії природи, а також у результаті діяльності як України, так і інших держав регіону в межах єдиного природного середовища. Можливість виникнення таких загроз значно підвищується на тлі експлуатації екологічно небезпечних виробництв, використання застарілого обладнання, відсутності ефективного екологічного контролю господарської діяльності з боку держави. Вирішення суспільних проблем потрібно розглядати як замкнений цикл, тобто заключний етап – оцінювання політичного курсу держави фактично є етапом усвідомлення нової проблеми. Недосконалість процесів політичного реформування в середині країни, економічні прорахунки, руйнування духовних та історичних цінностей заважає прогресивному розвитку, негативно впливає на розвиток політичних та економічних відносин з іншими країнами. Необхідним є відстеження динаміки суспільного розвитку, консолідація суспільства в межах реалізації життєво важливих інтересів, розроблення соціальних програм розвитку духовних та історичних традицій, виховання патріотизму і пропаганда українських культурних традицій, звичаїв у світі. Для реалізації сучасної політики національної безпеки України потрібно відстежувати зміни, що відбуваються в країні з урахуванням внутрішніх і зовнішніх чинників впливу для розроблення та вжиття заходів, що виходять за межі традиційних механізмів і методів виявлення загроз

національним інтересам.

Історичний досвід і логіка розвитку міжнародних відносин переконливо свідчать про надзвичайно важливу роль низки чинників у забезпеченні міжнародної безпеки, з огляду на які наша держава має багато переваг. Україна володіє унікальними природними умовами, вигідно відрізняючись родючістю ґрунтів, корисними копалинами й сприятливими погодними умовами. До того ж вона володіє розвиненими шляхами і має вихід до моря. Це сприяло тому, що протягом історії територія України була перехрестям не лише міграційних, але й торговельних шляхів. Характеризуючи сучасне положення України, варто звернути увагу на одну його особливість, яка викликає суперечки в українських наукових колах. Ідеться про те, що серед науковців немає одностайної думки щодо регіональної «належності» України. Тоді як одні науковці вважають, що Україна є регіональною, виключно європейською державою, національні інтереси якої виявляються за допомогою загальноєвропейських структур, інші схильні розглядати її як державу бірегіональну, специфіка геополітичних координат якої полягає в її належності одночасно до двох регіонів – Європи та Євразії. З огляду на це наголошується, що Україна найбільше зацікавлена в утвердженні власної бірегіональності й підтриманні стабільних конструктивних міжнародних відносин як у східному, так і в західному напрямках, оскільки це дає їй можливість перетворення на своєрідний міст, міжнародний вузол комунікаційних зв'язків, який об'єднує і пов'язує народи Сходу і Заходу, Азії і Європи. Сьогодні стратегічне завдання зовнішньополітичного курсу України – забезпечення умов її розвитку як незалежної країни та досягнення високого рівня конкурентоспроможності держави і суспільства. Європейські цінності, що визначають національну ідентичність українського суспільства, спроможні стати опорою для модернізації нашої країни, її політичної системи, економіки, соціального й гуманітарного поля. На користь такого підходу свідчить приклад сусідніх країн Центральної та Східної Європи.

Розвиваючи стратегічне партнерство із США, Україна виходить із чіткого розуміння ролі, яку ця наддержава відіграє у системі політичних, економічних, науково-технологічних, воєнно-політичних координат нинішнього світу. Хартія Україна – США про стратегічне партнерство 2008 р. зазначає, що підтримка суверенітету, незалежності, територіальної цілісності й непорушності кордонів становить основу двосторонніх відносин. Основою цього стратегічного партнерства є взаємне розу-

міння та визнання того, що демократія є головною гарантією безпеки, процвітання та свободи. Сполучені Штати Америки зберігають зацікавленість у сильній, незалежній та демократичній Україні. Поглиблення інтеграції України до євроатлантичних структур є спільним пріоритетом [4]. Значення в міжнародній політиці США традиційно відводиться питанням глобального характеру, проте внаслідок несприятливого розвитку подій в Іраку зменшуються ресурсні можливості США, необхідні для здійснення впливу в глобальному масштабі. Навіть державі, чий військовий бюджет дорівнює військовим бюджетам усіх інших країн, разом узятих, не вдається досягти своїх цілей шляхом односторонніх силових дій. Україна вже тривалий час є активним учасником багатостороннього співробітництва у сфері міжнародної безпеки, має досвід спільних дій під егідою ООН, ОБСЄ та НАТО і здобула завдяки участі в них вагомий міжнародний авторитет. Україна має об'єктивні передумови для того, щоб утвердитись у ролі регіонального політичного лідера. Для цього разом з урахуванням закономірних амбіцій і національних інтересів їй треба поступово посилювати конструктивний вплив на загальну ситуацію в регіоні. Важливу роль тут може відіграти активне співробітництво у Балто-Чорноморському партнерстві. Не менш перспективний для України Чорноморсько-Каспійський напрямок розвитку співробітництва з країнами цього регіону, який сприяє диверсифікації паливно-енергетичних потоків. Напрямки міжнародної діяльності України дуже різноманітні, але головні серед них ті, що визначають її роль як стратегічної держави, що може стати магнітом, який з'єднує Східну і Західну Європу. Послідовне взаємовигідне співробітництво в питаннях, що становлять національний інтерес України, уникнення різкого хитання від одного стратегічного напрямку до іншого мають лягти в основу стратегії України в існуючому міжнародному середовищі.

Аналіз стану сучасної військово-політичної обстановки показує, що Україна не має ні ідеологічних, ні будь-яких інших нездоланих протиріч із більшістю сусідніх держав. Імовірність конфлікту з використанням військової сили є досить низькою. Водночас слід звернути увагу на те, що існують зовнішні небезпечні чинники, які потенційно можуть спровокувати актуалізацію загроз безпеці та територіальній цілісності України.

Подальше розширення сфери діяльності НАТО на схід призвело до того, що Україна вздовж західних, південно-західних та південних кордонів

межує з країнами Північноатлантичного альянсу. В цілому це розглядається як стабілізуючий чинник для воєнної безпеки нашої держави. Крім того, важливе значення для України має готовність НАТО до подальшого розвитку співробітництва з Україною, в тому числі принципова згода на її інтеграцію до Альянсу. Україна не може залишатися осторонь загальноєвропейських інтеграційних процесів, зокрема у сфері безпеки. Відповідь на виклики часу полягає у консолідації демократичних країн на основі спільних цінностей. Враховуючи, що в сучасному глобалізованому світі найнадійнішим захистом середніх і малих держав залишається колективна оборона, для України було б нелогічним і надалі дотримуватися позаблокового чи прагнути нейтрального статусу. Низка загальноєвропейських тенденцій дає вагомі підстави вважати, що позиція нейтралітету в сучасному світі поступово і неухильно втрачає сенс. Тенденції розвитку глобального безпекового середовища поставили Україну перед необхідністю трансформації національної оборонної політики та реформування відповідних силових структур. Виходячи з цього оборонна політика і заходи з реформування Збройних Сил України мають бути адаптовані до нових глобальних реалій, подальшого розвитку воєнополітичних, воєнних і воєнно-технічних взаємовідносин між сусідніми державами та оборонними союзами. Процес зменшення чисельності Збройних Сил України, який нині триває у війську, не є суто статистичним скороченням. Він проводиться з метою створення сучасних, боєздатних збройних сил, спроможних якісно виконувати покладені на них завдання, ефективно функціонувати в умовах сучасного світу, нових та «традиційних» викликів безпеці, відповідати реальним економічним можливостям держави, здатним оперативно трансформуватися до змін форм і способів ведення збройної боротьби. Саме на таке спрямована й Річна національна програма співробітництва Україна – НАТО на 2012 рік [5].

Важливим питанням з точки зору входження України до європейського і світового безпекового простору є її участь у миротворчій діяльності, що сприяє підвищенню авторитету нашої держави на світовій арені. Зокрема, співпраця з європейськими регіональними організаціями у сфері безпеки просуває повномасштабне входження України до загальноєвропейського простору і дає змогу використовувати можливості цих організацій для забезпечення національних інтересів. Послідовно нарощуючи свій внесок у миротворчу діяльність, Україна створює навколо своїх кордонів стабільну,

сприятливу обстановку, покращує імідж і підвищує важливість своєї ролі на європейському континенті. Отже, виходячи із загроз, що виникають або загострюються у сучасних умовах, для України, яка перебуває на стику глобальних та регіональних інтересів багатьох країн світу, найважливішими є питання наявності або відсутності надійних союзників, потенціал яких можна було б залучити у разі потреби для вирішення проблем у сфері національної безпеки. Сучасні економічні та політичні реалії об'єктивно вимагають створення нових форм і структур забезпечення стабільності та безпеки в Чорноморсько-Каспійському регіоні, який є принципово важливим для сталого розвитку євразійського простору. Україна має активізувати участь у процесах регіональної і континентальної інтеграції. Регіональні проекти з організації взаємодії в економічній, політичній, військовій та енергетичній сферах надають Україні необхідний простір для маневру та реалізації власних ініціатив. Ними можуть стати вихід нашої держави на провідні ролі в межах регіональних структур та створення за її ініціативою нових структур у регіоні між Балтійським, Чорним і Каспійським морями для подолання сучасних загроз. Вхідження України до інтегрованого глобального та європейського простору безпеки є для нашої держави велінням часу й усвідомлюється на рівні визначення загальної стратегічної мети. У ширшому значенні можна говорити про цей процес як про одну із вагомих складових української національної ідеї, закономірний шлях утвердження України як незалежної держави. Реалізація цієї мети сприятиме формуванню стабільної й потужної системи європейської безпеки, розвитку рівноправних і динамічних відносин з іншими країнами СНД, зокрема з РФ.

У сучасній міжнародній обстановці загроза глобальної війни проти України, як і проти будь-якої держави, оцінюється як малоімовірна. Однак, розв'язання війни між двома країнами не виключається. Євроатлантична система безпеки могла б гарантувати Україні захист від будь-якої зовнішньої агресії. У Північноатлантичному договорі (ст. 5) записано, що напад на одну з країн – учасниць є нападом на всіх [6]. Це означає, що кожна країна-член захищена всією потужною воєнно-політичною організацією. Така глобальна безпека є безперечно корисною не тільки в плані гарантування недоторканності кордонів і безпеки держави в цілому, а й створення безпекових гарантій для залучення іноземних інвестицій та стимулювання української економіки. Європейський Союз нині таких можливостей не має і, вірогідно, в найближчий час не ма-

тиме. Сьогодні повноцінно здійснювати виконання бойових завдань Збройні сили України здатні на рівні обмежених локальних конфліктів. Самотужки реформувати збройні сили відповідно до світового рівня, з огляду на відсутність достатньої кількості ресурсів, Україні важко. У разі достатнього фінансування українська армія перетвориться із гаранта забезпечення національних інтересів на елемент небезпеки для власної держави. Співробітництво України з НАТО покликане прискорити реформування її збройних сил і оптимізувати Воєнну доктрину України. Альянс має можливість надати допомогу в проведенні експертних оцінок окремих рішень, у доступі до використання інформації з питань оборонного і бюджетного планування, підготовці військових кадрів для ЗСУ, досягненні сумісності в управлінні, тиловому та технічному забезпеченні. Співробітництво з НАТО відкриває перед Україною широкі можливості у таких сферах, як військова освіта; підготовка військовослужбовців; створення системи управління оборонними ресурсами; розроблення оборонних програм; бюджетне планування і фінансування; ліквідація надлишкових і застарілих боєприпасів; вирішення проблем закриття військових баз та реалізації національної програми конверсії.

Втім, членство України в ООН, ОБСЄ, Раді Європи, партнерські відносини з НАТО і ЄС не створюють надійних механізмів захисту вітчизняної національної безпеки. Гарантії, отримані Україною у зв'язку з відмовою від ядерної зброї в грудні 1994 році, інституційно не оформлені і фактично не виконуються. Ядерні держави – постійні члени Ради Безпеки ООН або ігнорують свої гарантії, надані Україні, або трактують їх як юридично необов'язкові, суто політичні декларації. Досить реальною залишається загроза воєнної ескалації поблизу кордонів України через наявність так званих «заморожених» конфліктів у регіоні. Підтвердженням таких реалій стало російсько-грузинське збройне зіткнення. Досвід конфліктів доводить, що керівництво РФ не відмовляється від ідеї формування сфери свого впливу, прагне домінування на території колишнього Радянського Союзу всіма доступними засобами. Водночас США та ЄС наразі не мають бажання протидіяти в дійовий спосіб і не володіють необхідними інструментами, застосування яких унеможливило б реалізацію Кремлем своєї стратегії «приборкання непокірних» країн на теренах колишнього СРСР.

Таким чином, європейські та євроатлантичні структури безпеки ще далеко не повністю трансформували себе відповідно до фундаментальних

змін в безпековій сфері. В Україні триває пошук власної ідентичності, що збігся в часі зі змінами структурних і функціональних принципів цих організацій та їх трансформацій. Незважаючи на наявність низки проблем у цих сферах, за теперішніх умов потенціал поглиблення співробітництва України з ЄС, НАТО, ОБСЄ у сфері безпеки не варто недооцінювати. Саме співробітництво в галузі безпеки та оборони може надати потужний поштовх Україні в напрямку її інтеграції до європейської спільноти. Активність і продуктивність втілення такого задуму сприятиме європейській ідентифікації та інкорпорації України в політико-економіч-

ний, соціальний та культурний простір Євросоюзу й одночасно наблизить у часі та збільшить шанси на повноцінну інтеграцію України в ЄС. Залучення України до процесів становлення глобальної міжнародної системи безпеки розширить можливості забезпечення національної безпеки. Інтенсифікації військово-технічної співпраці з НАТО та ЄС сприятиме розвиток та модернізація оборонно-промислового комплексу України. Участь нашої держави в європейських регіональних системах безпеки зміцнюватиме європейську ідентифікацію України, стверджуватиме її міжнародну репутацію надійного і відповідального союзника.

ПОСИЛАННЯ

1. National Security Strategy Report [Електронний ресурс]. – 1999. – December. – Режим доступу : <http://www.globalsecurity.org/military/library/policy/national/nss-9912.htm>.
2. European security strategy [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://europa.eu/legislation_summaries/justice_freedom_security/fight_against_organised_crime/r00004_en.htm.
3. Мала енциклопедія міжнародної безпеки / за заг. ред. Ю.Л. Бошицького, О.В.Потехіна. – К. : Вид-во Європейського університету, 2012. – С. 147.
4. Хартія Україна-США про стратегічне партнерство. Портал Верховної
5. Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/840_140.
6. Про затвердження Річної національної програми співробітництва Україна – НАТО на 2012 рік. Офіційне інтернет – представництво Президента України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/documents/14697.html>.
7. Північноатлантичний договір : офіційний сайт Організації Північно-атлантичного Договору [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nato.int/cps/uk/natolive/official_texts_17120.htm.

Todorov I.Y. Geopolitical choice of the security of Ukraine / Donetsk National University.

This article provides an overview of contemporary security issues in the context of Ukraine's geopolitical choice. The main challenges of today's international security dimension of cooperation with the European Union and North Atlantic Treaty Organization.

Keywords: global security, globalization internal threats to state, security policy of the EU, National security of Ukraine, Euro-Atlantic Cooperation Ukraine.

Тодоров И.Я. Геополитический выбор безопасности Украины / Донецкий национальный университет.

В статье сделан обзор современных проблем безопасности в контексте геополитического выбора Украины. Выявлены основные вызовы современной международной безопасности в измерении сотрудничества с Европейским Союзом и Организацией Североатлантического договора.

Ключевые слова: глобальная безопасность, глобализация угроз государству, политика безопасности ЕС, национальная безопасность Украины, евроатлантическое сотрудничество Украины.

Стаття надійшла до редколегії 1.03.2012

Прийнята до друку 20.03.2012